

**JCPOA analysis Based
on deterrence theory**

Hassan Rahimi Roshan¹

Abstract

The goal of countries to conclude contracts and treaties in international relations is to increase national interests and ensure national security. Every country is trying to maximize its security in the international environment. The Joint Comprehensive Plan of Action, abbreviated JCPOA, was the result of 12 years of negotiations between Iran and the West, which was finally finalized in the form of an international agreement. JCPOA can be studied from different angles and based on different theories. This article aims to evaluate the JCPOA based on the theory of deterrence. The question of this article is how the JCPOA can be explained based on the theory of deterrence? The findings show that based on the theory of deterrence, one of the reasons for America's withdrawal and non-removal of sanctions was its weaknesses according to the four principles of deterrence, i.e. credibility, stability, capability and communication.

Key words: Iran, deterrence, JCPOA, nuclear technology

¹Associate Professor, Department of Political Science, Boali Sina
University, Hamadan, Iran.

Roushan1390@yahoo.com

تجزیه و تحلیل برجام بر اساس نظریه بازدارندگی

حسن رحیمی روشن^۱

چکیده

هدف کشورها از انعقاد قراردادها و معاهدات در روابط بین‌الملل، افزایش منافع ملی و تأمین امنیت ملی است. هر کشور در تلاش است در محیط بین‌الملل به بیشینه کردن امنیت خود بپردازد. برنامه جامع اقدام مشترک بانام اختصاری برجام حاصل مذاکراتی ۱۲ ساله بین ایران و غرب بود که سرانجام در قالب یک قرارداد بین‌المللی رسیمت یافت. مطالعه برجام از زوایای مختلف و بر اساس تئوری‌های مختلف می‌تواند صورت گیرد. مقاله حاضر قصد دارد برجام را بر اساس نظریه بازدارندگی مورد ارزیابی قرار دهد. پرسش این مقاله این است برجام بر اساس نظریه بازدارندگی چگونه قابل تبیین است؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که بر مبنای تئوری بازدارندگی یکی از دلایل خروج آمریکا و عدم رفع تحریم‌ها ضعف‌های موجود در آن طبق اصول چهارگانه بازدارندگی یعنی اعتبار، ثبات، قابلیت و ارتباط بوده است.

واژگان کلیدی: ایران، بازدارندگی، برجام، فناوری هسته‌ای

^۱دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

مقدمه

هدف اصلی از پیوستن به معاهدات بین‌المللی افزایش و بیشینه کردن امنیت و منافع ملی است، اکنون که بیش از پنج سال از توافق برجام می‌گذرد، مقاله حاضر قصد دارد بر اساس تئوری بازدارندگی برجام را مورد ارزیابی قرار دهد. تئوری بازدارندگی حاصل تکامل نظریه افراد مختلف بر اساس واقعیات جهان اجتماعی و روابط بین دولتهاست. درون‌مایه این نظریه این است که هرگاه کشوری قصد حمله به کشور دیگری را داشته باشد اگر هزینه حمله بیش از دستاورد آن باشد این حمله را انجام نخواهد داد. «بوفر» استراتژیست معروف فرانسوی معتقد است چنانچه کشوری توان نابودی ۱۵ درصد جمعیت یا مراکز صنعتی کشوری دیگر را داشته باشد این کشور از نیروی بازدارندگی برخوردار است (گری، ۱۳۷۸: ۳۰۴). به‌عنوان مثال اگر کشور «الف» توان موشکی و هوایی در حد توان تحمیل خساراتی به مقدار پیش‌گفته را دارا باشد و کشور «ج» دارای سلاح‌هایی ده‌ها برابر کشور «الف» باشد؛ اما کشور «الف» بتواند در مقابل موج اول حملات (ضربه اول) سلاح‌های خود را حفظ کند، بازدارندگی بین این دو برقرار است؛ زیرا با فرض این که کشور «الف» بتواند نیروی خود را برای ضربه دوم حفظ کند قادر خواهد بود مراکز عمده کشور مقابل را به تلافی حمله احتمالی او نابود کند. در مقابل کشور «ج» راضی نخواهد شد چنین خسارات سهمگینی را تحمل کند، هرچند خساراتی هم که وارد می‌کند سنگین باشد؛ بنابراین، افزایش اقتدار دفاعی، امنیتی به‌منظور بازدارندگی و پاسخگویی مؤثر به تهدیدها، تأمین منافع ملی و امنیت عمومی، پشتیبانی از سیاست خارجی و گسترش صلح و امنیت در منطقه با بهره‌گیری از همه امکانات است. استراتژی بازدارندگی سطوح مختلفی دارد و به‌هیچ‌وجه منحصر در سلاح‌های هسته‌ای نیست. پرسش این مقاله این است برجام بر اساس نظریه بازدارندگی چگونه قابل تبیین است؟ فرضیه مقاله این است که طبق تئوری بازدارندگی برجام ضعف‌های اعتبار شامل اجرای تعهد بدون زیاده‌خواهی، ثبات شامل عدم خروج، قابلیت رفع تحریم کامل و

ارتباط در روند مذاکرات داشته است. این پژوهش را می‌توان در قالب پژوهش‌های کاربردی دسته‌بندی نمود که با روش توصیفی - تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای و اسنادی و بررسی منابعی چون کتاب‌ها، مقاله‌ها و سراسره‌های خبری انجام می‌شود.

پیشینه پژوهش

پس از امضای معاهده برجام بین ایران و گروه ۵+۱ مقالات پرشماری در مورد این توافق منتشر شده است. از جمله حسین پوراحمدی و علی‌اکبر بازوبندی در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل توافق هسته‌ای برجام بر اساس استعاره بازی دوسطحی». به تحلیل چرایی توافق برجام پرداخته‌اند (پوراحمدی و بازوبندی: ۱۳۹۷). کولایی و سلطانی نژاد به بررسی چرایی حل منازعه هسته‌ای با استفاده از نظریه بلوغ پرداخته‌اند و نتیجه گرفته‌اند که این بن‌بست دو طرف را ناگزیر از مذاکره و توافق نموده است (کولایی و سلطانی نژاد: ۱۳۹۳). حمید بعیدی نژاد در کتابی با عنوان (گام بگام با برجام از آغاز تا فرجام) گزارشی مستند گونه از روند مذاکرات ژنو تا توافق نهایی را ارائه داده است (بعیدی نژاد، ۱۳۹۴).

تأثیر برجام بر همکاری‌های امنیتی اتحادیه اروپا و ایران عنوان مقاله‌ای است که توسط نسا زاهدی و سعید امینی منتشر شده نویسنده‌گان در این مقاله نتیجه گرفته‌اند که برجام باعث بهبود مناسبات امنیتی اتحادیه اروپا با ایران خواهد شد (زاهدی و امینی: ۱۳۹۵). صالح رضایی پیش رباط در مقاله‌ای به بررسی موضوع بازرسی از مراکز نظامی ایران توسط آژانس بین‌المللی انرژی اتمی بر مبنای برجام و پروتکل الحاقی پرداخته (رضایی پیش رباط، ۱۳۹۶). محمدصادق کوشکی و هم کاران در مقاله‌ای با عنوان خروج آمریکا از برجام و مقابله با راهبرد بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران، با استفاده از نظریه پیوستگی جیمز روزنا تلاش نموده‌اند خروج آمریکا از برجام را در راستای مقابله با بازدارندگی نامتقارن ایران تحلیل نمایند (کوشکی و همکاران، ۱۳۹۸). ذکر همه مقالاتی که در این زمینه منتشر شده است سبب اطاله کلام خواهد شد لذا به ذکر چند نمونه فوق اکتفا می‌کنیم آنچه از بررسی مقالات منتشر شده و تحقیقات موجود حاصل می‌شود این

است که این پژوهش‌ها عمدتاً به جنبه‌های مثبت برجام پرداخته و فاقد دیدگاه انتقادی می‌باشند. از این رو موضوع این پژوهش که از زاویه تأثیرگذاری منفی بر توان بازدارندگی ایران به موضوع برجام پرداخته به نظر می‌رسد نگاه و متفاوتی از پژوهش‌های پیشین است.

مفاهیم نظری

دستیابی به امنیت پایدار زندگی عاری از جنگ و خونریزی یکی از دغدغه‌های انسان در طول تاریخ بوده است. در همین راستا متفکران و اندیشمندان فراوانی سعی داشته‌اند راهکارهای لازم را در این زمینه ارائه دهند. دو نحله فکری «ایدئالیسم» و «رئالیسم» هر یک با روش خاص خود تلاش کرده‌اند با ارائه راهکار و نشان دادن مسیر صلح، به جهانی عاری از خشونت کمک کنند. شاید افلاطون از نخستین کسانی باشد که با ترسیم مدینه فاضله آینده‌ای آرمانی را به بشر نوید می‌داد (عنایت، ۶۲: ۱۳۷۷). آرمان‌گرایی بر این باور است که نوع بشر آرمان‌خواه و کمال‌جو است از این رو می‌توان در سطح بین‌المللی با ایجاد نهادهای جدید مانند جامعه ملل و سازمان ملل محیط سیاسی را دگرگون ساخت (آقایی، ۴۲: ۱۳۸۹). در مقابل، نظریات واقع‌گرایانه، انسان را موجودی زیاده‌خواه دانسته و باور دارد اندرزهای اخلاقی و پیمان‌های جهانی نمی‌تواند زیاده‌خواهی انسان را متوقف کند. مورگنتا معتقد است تمام اعمال و رفتار بشر از قدرت سرچشمه می‌گیرد و قدرت‌طلبی امری است طبیعی و ذاتی (آقایی، ۳۶: ۱۳۸۹). او بر این باور است که برای اصلاح جهان و رسیدن به صلح باید با طبع بشر کنار آمد نه آنکه علیه آن اقدام نمود زیرا هر چند جنگ پلید و زشت است اما راه‌گریز از آن نیست (ازغندی و روشندل، ۱۳۷۸: ۴۱). بر این اساس هنگامی می‌توان به صلح جهانی اندیشید که همه توان دفاع از خود را دارا باشند. در این وضعیت است که کسی حریم دیگری را مورد تجاوز قرار نخواهد داد؛ زیرا از ضربه متقابل او بیم خواهد داشت. در نهایت محصول اندیشه واقع‌گرایان چیزی است که از آن به‌عنوان «نظریه بازدارندگی» نام می‌برند. این نظریه در مقابل نظرات مبتنی

بر ایدئالیسم (آرمان‌گرایی) (Long.1991) قرار دارد؛ که سابقه ایدئالیسم به تفکر «رواقیون»^۱ و تعالیم حضرت مسیح (ع) بازمی‌گردد (نقیب‌زاده، ۱۳۷۳: ۴۱). بازدارندگی یعنی کوشش یک‌طرف برای اعمال نفوذ برطرف دیگر تا او را از اقدام به عملی که متضمن خسارت یا هزینه‌ای برای اولی است بازدارد (الیوت، رابرت؛ ۱۳۸۷: ۳۷۰). شاخصه‌هایی مانند محیط سیاسی در داخل و خارج، ماهیت اهداف سیاسی رابطه بین دولت و نخبگان و مردم، از بایسته‌های بازدارندگی است (لین و دیگران ۱۳۸۳: ۱۹۸). نکته اساسی در بازدارندگی این است که اگر کشوری بتواند حریف را متقاعد کند که هزینه‌ها و خطرات خط‌مشی احتمالی او در دست زدن به حمله، بیشتر از منافع است خواهد توانست امنیت خود را در مقابل آن کشور تأمین کند (See: Alexander and smoke1974). یک کشور برای اطمینان از سیاست بازدارندگی باید از توان «ضربه‌ی دوم» برای تضمین بقای خود و شکست دادن طرف مقابل آسوده‌خاطر باشد (لطفیان، ۱۳۷۶). نظریه بازدارندگی در واقع نوع تکمیل‌شده‌ی نظریه‌ی موازنه‌ی قوا است که در طول نیمه دوم قرن بیستم با تکیه بر سلاح‌های متعارف و غیرمتعارف توانست تبیین‌کننده روابط بین‌الملل باشد (سیف‌زاده، ۱۳۷۹: ۱۷۸). افرادی مانند «برنارد برودی» و «لیدل هارت» را می‌توان از شارحان آن به حساب آورد. به‌طور کلی سیستم بازدارندگی از دو بنیان تئوریک مهم یعنی تئوری‌های ساختاری و بازیگر خردمند برخوردار است براین اساس اگر قدرت متمرکز شود منجر به ثبات و شکسته شدن قدرت موجب بی‌ثباتی سیستمی می‌شود (عسگر خانی ۱۳۸۳: ۴۶). استراتژی بازدارندگی^۲ برای جنگیدن بکار نمی‌رود بلکه به‌منظور حفظ صلح استفاده می‌شود به عبارت بهتر از لحاظ فیزیکی طرف مقابل را دفع نمی‌کند بلکه از لحاظ روانی مانع از تجاوز وی می‌گردد (کالینز ۱۹۶۱: ۱۳۷۰).

^۱ مکتب رواقی (۲۶۵-۳۴۰ هـ ق) مکتبی بود که سعادت انسان را در دوری گزیدن از خشم و سختگیری می‌دانست. خشونت را رد می‌کرد و همه انسان‌ها را برابر تصور می‌نمود تفکر آن‌ها ریشه‌ی قانون طبیعی و حقوق طبیعی شد که حقوق بین‌المللی امروزی ناشی از آن‌ها است.

^۲Deterrence theory

در جهانی که با افزایش تهدیدها و زیاده‌خواهی‌ها، قدرت‌های کوچک و بزرگ هرروز بیش‌ازپیش به تولید و تکثیر سلاح‌های ویرانگر می‌افزایند (ممتاز، ۱۳۷۷: ۷). بازدارندگی حاصل منابع راهبردی قابل دسترس برای یک سازمان و توانایی آن سازمان در تبدیل منابع به قدرت قهری است به نحوی که این قدرت قهری قبل از آنکه بکار گرفته شود اثرگذار باشد (see: Garnham, 1996)

عوامل و مفروضات بازدارندگی

مفروضات نظریه بازدارندگی را می‌توان به صورت ذیل خلاصه نمود:

- ۱- وجود دو بازیگر رقیب که پیوستگی مثبت یا منفی منافع داشته باشند
- ۲- منطقی و عقلایی (عقلانیت ابزاری) بودن دو طرف
- ۳- تحمل ناپذیر بودن خسارات ناشی از جنگ احتمالی
- ۴- اثر توان نظامی در تغییر تصمیم بازیگر مهاجم (ر.ک به سیف زاده، ۱۳۷۹).

مفاهیم اساسی بازدارندگی

مفاهیم اساسی بازدارندگی نیز به ترتیب عبارت‌اند از قابلیت، اعتبار، ارتباط و ثبات.

قابلیت

قابلیت بازدارندگی، در داشتن توانایی برای وارد کردن «ضربه‌ی دوم» است (امیر معینی، ۱۳۵۶: ۲۰). قابلیت، یعنی توانایی وارد آوردن ضربه به مهاجم احتمالی. نیروی بازدارنده به جز مواردی که بلوف می‌زند باید قادر باشد در صورت لزوم مجازات متناسب را برای طرف مهاجم به «مرحله عمل» درآورد (امیدوار نیا، ۳۸۱: ۴۴). به عبارت دیگر وضعیتی که در آن، یک طرف دارای چنان نیروی عظیم و آسیب‌ناپذیری است که پس از تحمل «ضربه اول» قادر به وارد آوردن ضربه دوم به صورت متقابل و تلافی‌جویانه و تحمیل خسارات کلی به طرف مقابل باشد. با توجه به موارد فوق، جنگ برای طرف مهاجم فاجعه‌ای بزرگ تلقی می‌شود و بازیگر مهاجم با علم به اینکه در صورت وارد

نمودن ضربه‌ی اول، کشور متخاصم نابود نشده و قادر خواهد بود ضربه‌ی متقابل را وارد کند، در این صورت هیچ‌گاه دست به حمله نخواهد زد.

اعتبار

بازدارندگی زمانی مؤثر است که توانایی کافی برای پاسخ به تهدید، وجود داشته باشد (امیدوار نیا، ۱۳۸۱: ۴۵)؛ اما شرط بعدی، متقاعد ساختن حریف نسبت به وجود این توان و اراده به کارگیری «قابلیت» است. توان ضربه‌ی دوم شرط لازم بازدارندگی است اما شرط کافی نیست زیرا باید دشمن را «متقاعد» ساخت که این نیروی بازدارنده قادر است خسارات جبران‌ناپذیری بر او وارد آورد (کالین گری، ۱۳۷۸: ۳۲) و اراده سیاسی لازم نیز برای انجام آن وجود دارد. بنابراین «اعتبار» قبول واقعیت توانمندی و «قابلیت» خود توانمندی به صورت عینی است. «هنری کسینجر» می‌گوید: «از نظر بازدارندگی حرکتی که به قصد بلوف است اما جدی تلقی می‌شود بسیار مؤثرتر از تهدیدی است که واقعی است اما جدی گرفته نمی‌شود» (کارل دوویچ، ۱۳۷۵: ۲۲۳). استراتژی بازدارندگی زمانی موفق است که طرفین محاصمه اطمینان حاصل کنند که هر یک توان وارد آوردن ضربه‌ی دوم را دارد و این عمل، خساراتی وارد می‌کند که بیش از منافع حمله اول است و هر یک در انجام مجازات و وارد آوردن ضربه‌ی دوم لحظه‌ای درنگ نخواهند کرد از این رو هیچ‌یک در وارد کردن ضربه اول، پیش قدم نخواهد شد.

ارتباط

بازدارندگی نوعی استراتژی است که به کمک تجهیزات نظامی برای نیل به اهداف سیاسی است (عزتی، ۱۳۷۳: ۷). به نحوی که به برخورد نظامی منجر نشود. از این جهت لازم است دولت‌ها از طریق انتشار اعلامیه رسمی، ارسال پیام و اعلام برنامه‌های خود نیت واقعی خود را در این زمینه آشکار کنند. بازدارندگی هنگامی مؤثر است که نیروی بازدارنده منظور خود را صریح و شفاف به اطلاع طرف مقابل برساند و معین کند در صورت مورد حمله قرار گرفتن دقیقاً چه عواقبی در انتظار مهاجم خواهد بود؛ یا حتی چه

نوع سلاحی بکار خواهد رفت زیرا در غیر این صورت ممکن است در حالتی که کشوری قابلیت ضربه دوم را نیز دارد و اراده‌ی به کارگیری نیز وجود دارد اما ارتباط لازم برقرار نشده یا اینکه دلایلی باعث شده حریف، منظور طرف مقابل را به به‌خوبی درک نکند که ممکن است حمله‌ای صورت گرفته و بازدارندگی معنی خود را از دست بدهد.

ثبات

بازدارندگی مؤثر صرفاً به داشتن نیروی نظامی قدرتمند بسنده نمی‌کند بلکه علاوه بر معتبر بودن، باید باثبات هم باشد (امیدوار نیا، ۱۳۸۱: ۴۶). ثبات در بازدارندگی به این معنی است که طرفین علاوه بر این که از نظر یکدیگر آگاه می‌باشند برای مسائل کوچک و بی اهمیت دست به اقدامات شدید و پیش‌بینی نشده نمی‌زنند (امیر معینی، ۱۳۵۶: ۲۶). زیرا در صورت عدم ثبات در اراده طرفین، ممکن است گاهی اقدامات کوچک و جابجایی معمول نیروها یا آزمایش‌ها سلاح‌ها، آغاز حمله تلقی شود و در پاسخ حمله‌ی پیش‌دستانه‌ی صورت گیرد و بازدارندگی از بین برود؛ حال آنکه، طرف مقابل، چنین قصدی نداشته است. ثبات به اتفاق نظر در منافع نیز بستگی دارد. طرفین منازعه باید در خصوص مسائلی مانند «حفظ حیات» توافق داشته باشند. عدم اشتراک نظر در مورد منافع می‌تواند به شکست بازدارندگی منجر شود.

انواع بازدارندگی

۱- بازدارندگی از نظر وسایل و ابزار

از نظر نقش ابزار و ادوات محققان دو نوع کلی بازدارندگی را به شرح زیر احصاء نموده‌اند:

۱- **بازدارندگی متعارف**^۱: در این نوع از استراتژی بازدارندگی، سلاح‌های متعارف که ارتش‌های جهان با سطوح و کیفیت و کمیت مختلف در اختیاردارند نقش اصلی را دارند و نوع معمول بازدارندگی در جهان است.

¹Conventional Deterrence

۱-۲ **بازدارندگی هسته‌ای**^۱: در بازدارندگی هسته‌ای سلاح‌های هسته‌ای نقش اساسی را ایفا می‌کنند. بازدارندگی هسته‌ای در طول دوران جنگ سرد توانست کارآمدی خود را به اثبات برساند و مانع از درگیری قدرت‌های دارای سلاح هسته‌ای بشود (رحیمی روشن، ۱۳۹۵:۳۹۰)

۲- بازدارندگی از نظر اهداف

غایت کلی و نهایی بازدارندگی جلوگیری از جنگ است اما برای تثبیت صلح و جلوگیری از جنگ گاهی جنگ ضروری می‌شود ارسطو به روشنی مشخص می‌کند که صلح غایت جنگ است (رحیمی روشن، ۱۳۹۵:۱)؛ بنابراین هدف کلی حفظ صلح به اهداف خردتری تقسیم می‌شود. به دیگر سخن از نظر اهداف، بازدارندگی به بازدارندگی هجومی^۲ و بازدارندگی دفاعی^۳ تقسیم می‌شود (امیر معینی، ۱۳۵۶:۲۶). بازدارندگی هجومی در واقع عملیات پیش‌دستانه‌ای است که مانع هجوم بزرگ‌تر دشمن شود. بازدارندگی دفاعی به منع دشمن از اقدام به تهاجم منجر می‌شود.

۳- بازدارندگی منطقه‌ای و جهانی

ازلحاظ سطح کشورهایی که استراتژی بازدارندگی را برمی‌گزینند، می‌توان بازدارندگی را به منطقه‌ای و جهانی تقسیم نمود. بازدارندگی منطقه‌ای بین کشورهایی که اختلاف دیرینه باهم دارند اما در عین حال از لحاظ توان ملی در سطح قدرت‌های بزرگ جهانی تعریف نمی‌شوند برقرار می‌شود. این نوع بازدارندگی می‌تواند در سطح بازدارندگی متعارف یا حتی غیرمتعارف باشد مانند (رحیمی روشن، ۱۳۹۵:۳۹۳). پاکستان و هند که بازدارندگی غیرمتعارف بین آن‌ها برقرار است. بازدارندگی جهانی بین قدرت‌های بزرگ که شاخصه‌های قدرت در سطح جهان را دارا هستند برقرار می‌شود.

¹Nuclear deterrence

²Attacksiv deterrence

³ Defensive deterrence

بازدارندگی در تعالیم اسلامی

دین مقدس اسلام دین صلح و آزادی است. اسلام هیچ‌گاه آغازگر جنگ و مشوق آن نبوده است و به پیروان خود اجازه تعرض ابتدابه‌ساکن را نمی‌دهد؛ اما با تأکید فراوانی که به صلح و احترام متقابل وجود دارد دفاع به پیروان دین مبین اسلام واجب است. آیه شریفه

«وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ» (انفال/۶۰)

تأکید بر الزام آمادگی برای دفاع است. روح کلی آیه دلالت دارد بر اینکه مسلمانان در هر زمانی با تمام توان باید آماده دفاع باشند این امکانات در هر عصری مصادیق خاص خود را دارد. شهید مطهری مصداق «و من رباط الخیل» را کسب و فراگیری دانش روز می‌داند (مطهری، ۱۳۷۰: ۸۱) در این مقام «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» اصل و بقیه آیه فرع است که هر زمان می‌تواند مصادیق مربوط به خود را داشته باشد.

آغاز بحران هسته‌ای ایران و غرب

موضوع هسته‌ای ایران با جاسوسی سازمان مجاهدین خلق (منافقین) مبنی بر فعالیت‌های هسته‌ای مخفی ایران در نطنز و اراک آغاز شد. با ایجاد جو تبلیغاتی علیه ایران، وزیران خارجه انگلیس، فرانسه و آلمان در ۱۸ تیرماه ۱۳۸۲ نامه مشترکی به وزیر خارجه ایران درباره پذیرش پروتکل الحاقی و تعلیق کلیه فعالیت‌های غنی‌سازی ارسال کردند (رحیمی روشن، ۱۳۹۵: ۳۰۷). ایران به‌طور رسمی در تاریخ ۲۱ شهریور ۱۳۸۲ برای مذاکره با آژانس درباره پروتکل الحاقی اعلام آمادگی کرد. مذاکرات بین ایران و سه کشور اروپایی در ۲۹ مهرماه ۱۳۸۲ به توافق موسوم به سعدآباد منجر شد که بین ایران از یک‌سو و انگلیس، فرانسه و آلمان از سوی دیگر در تهران به امضا رسید. تعهدات ایران در توافق سعدآباد عبارت بود از تعهد به رژیم عدم اشاعه هسته‌ای (شامل معاهده‌هایی که ایران عضو آن نیست) امضای پروتکل الحاقی و اجرای آن، تعلیق همه فعالیت‌های غنی‌سازی اورانیوم و... در

مقابل، تعهدات سه کشور اروپایی عبارت بود از: شناسایی حق ایران در برخورداری از استفاده صلح آمیز از انرژی هسته‌ای مطابق معاهده NPT، حل و فصل وضعیت کنونی توسط شورای حکام در صورت تأیید اجرای کامل تعهدات ایران توسط مدیرکل آژانس، تأیید انتظار ایران برای دستیابی آسان‌تر به فناوری مدرن و اقلام در حوزه‌های مختلف مشروط به رفع نگرانی‌های بین‌المللی از جمله رفع نگرانی سه کشور اروپایی. نامه ایران به آژانس درباره پذیرش پروتکل الحاقی در ۹ آبان ۱۳۸۲ ارائه شد؛ و در ۳۰ آبان ۱۳۸۲ امضای پروتکل الحاقی از سوی ایران توسط شورای حکام آژانس تصویب شد. مفاد معاهده سعدآباد با توافق بروکسل در تاریخ ۴ اسفند ۱۳۸۲ و «توافق پاریس» در ۲۵ آبان ۱۳۸۳ با پذیرش تعهدات بیشتر از سوی ایران و پذیرش پروتکل الحاقی پیگیری شد. حسن روحانی در تاریخ ۲۱ آبان ۱۳۸۳ طی نامه‌ای به سه وزیر اروپایی درک و انتظارات ایران از توافق پاریس را شناسایی حقوق ایران و اعمال آن تحت NPT مانند سایر کشورها، بستن پرونده در آژانس و عدم ارجاع پرونده به شورای امنیت دانست (روحانی ۱۳۹۱:۳۲۱) اما پاسخ سه وزیر اروپایی به نامه جناب آقای روحانی ناامیدکننده بود آن‌ها عنوان کردند که دیدگاه ما این است که متن توافق پاریس بدون تفسیر یا شرایطی دیگر، تنها مرجع برای طرف‌های توافق است (همان). هیچ‌یک از اقدامات اعتماد ساز ایران منجر به شناسایی حق ایران از سوی سه کشور اروپایی نشد پیشنهادها اروپایی‌ها به هیچ‌وجه متوازن نبود (البرادعی، ۲۰۱۲: ۱۴۴). سرانجام در اجلاس لندن که قرار بود در آن تضمین‌های دوجانبه ارائه شود، وزرای خارجه تروئیکای اروپا- انگلیس، فرانسه و آلمان- اعلام کردند تنها تضمین عینی مورد قبول آن‌ها دست کشیدن جمهوری اسلامی ایران از فعالیت هسته‌ای است و ضمن نقض قرار، «الگوی لیبی» را پیشنهاد کردند.

گسترش فنی و ساختار صنایع هسته‌ای ایران

بعد از دو سال تعلیق کلیه فعالیت‌های ایران و اثبات عدم تمایل غرب به پذیرش حقوق هسته‌ای ایران توسط غرب، در مردادماه ۸۴/ اوت ۲۰۰۵ فعالیت‌های هسته‌ای (که به تعلیق

درآمده بود) با حضور رئیس‌جمهور وقت و شکستن پلمپ از کارخانه UCF اصفهان از سر گرفته شد. در طول دوره تعلیق آژانس بین‌المللی انرژی اتمی طی گزارش‌های خود در فاصله اجلاس اکتبر تهران - پذیرش تعلیق‌ها - تا اجلاس لندن، تأکید کرده بود که هیچ نشانه‌ای از انحراف فعالیت هسته‌ای کشورمان به‌سوی تولید سلاح مشاهده نکرده است. بعد از این که ایران تأسیسات هسته‌ای اصفهان را در سال ۲۰۰۵ و نظنز را در سال ۲۰۰۶ از حالت تعلیق خارج ساخت در دولت‌های نهم و دهم جهش بی‌سابقه‌ای در انرژی هسته‌ای شکل گرفت که به‌طور خلاصه از این‌قرار بود (ر.ک به رحیمی روشن ۱۳۹۵:۳۴۱-۳۴۴): توسعه دستگاه‌های سانتریفیوژ از ۱۶۴ دستگاه به حدود ۲۷ هزار دستگاه که ۱۹ هزار نصب‌شده و حدود ۱۱ هزار فعال و حدود ۸ هزار آماده نصب بود؛ توسعه و ساخت سانتریفیوژهای نسل دوم IR2 و نسل سوم IR3 تا نسل هشتم IR8 که به گفته کارشناسان، ۲ هزار تا ۲۵۰۰ دستگاه نسل هشتم توانی برابر با ۴۸ هزار ماشین نسل اول (عباسی، ۱۳۹۴) را دارا است؛ توسعه مجتمع آب‌سنگین اراک که نیروگاه ۴۰ مگاواتی است؛ توسعه سطح غنی‌سازی تا ۲۰٪ در پی امتناع غرب از تأمین سوخت نیروگاه تحقیقاتی تهران؛ ساخت صفحات سوخت برای نیروگاه تهران و ساخت مجتمع فردو که در برابر هر حمله‌ای مصونیت دارد؛ پیشرفت‌های فوق‌توانست جایگاه ایران را در مذاکرات چنان ارتقا دهد که غرب وادار به پذیرش اصل غنی‌سازی و لغو قطعنامه‌های تحریمی شد در ایران کند.

ادامه مذاکرات همراه با توسعه صنعت هسته‌ای

در دوره زمانی موردبحث ایران بر اساس منطق خود مذاکرات را ادامه داد در این دوره که علی لاریجانی دبیر شورای عالی امنیت ملی بود چندین دوره مذاکرات را مدیریت کرد. سپس مذاکرات با ریاست دکتر جلیلی با خاویر سولانا و بعد با خانم اشتون ادامه یافت. پس از نشست‌های متعدد و بی‌نتیجه سرانجام پس‌ازاین که سطح غنی‌سازی بر اساس نیاز کشور به ۲۰ درصد رسید تعداد سانتریفیوژهای دایر و ساخته‌شده ۲۷ هزار

شد. غرب به این نتیجه رسید که باید حداقل امتیازی به ایران بدهد از این رو نشست (استانبول ۲) ۲۶ و ۲۷ فروردین ۹۱ برگزار شد و منجر به توافقاتی شد که اولین بارقه‌های امید برای حل مسئله بود. در این نشست توافق کلی حاصل شد که دارای اصول ذیل بود: ایران به غنی‌سازی اورانیوم ۳/۵ درصد ادامه خواهد داد؛ ۱+۵ حق ایران را برای داشتن فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای می‌پذیرد؛ ایران تضمین‌های لازم برای عدم فعالیت هسته‌ای نظامی ارائه خواهد داد؛ چارچوب مذاکرات در اجلاس آینده قوانین آژانس بین‌المللی و NPT خواهد بود.

اما در نشست بعدی وین در ۱۸ اردیبهشت و سپس مذاکرات در بغداد و در روزهای ۳ و ۴ خرداد ۹۱ گروه غربی نتوانست درباره پیشنهادهای ایران به جمع‌بندی برسد و همین امر، چشم‌انداز مذاکرات را در هاله‌ای از ابهام فروبرد. مذاکرات دو طرف در نشست‌های بعدی ادامه یافت در حالی که شواهد نشان می‌داد غرب به این نتیجه رسیده است که راهی جز پذیرش حداقلی خواسته‌های ایران ندارد، این برداشت از (استانبول ۲) به روشنی مشخص بود، علیرغم عقب‌گردی که مجدداً رخ داد (ر.ک به رحیمی روشن، ۱۳۹۵: ۳۵۵-۳۶۷). در نشستی که در ۸ اسفند ۱۳۹۱ در شهر آلما آتی قزاقستان انجام گرفت و به نشست «آلما آتی ۱» مشهور شد مجدداً نشانه‌های نرمش غرب ظاهر شد. به‌نحوی که پس از این دور از مذاکرات صالحی وزیر امور خارجه وقت گفت که از امروز به بعد شاهد کاهش تدریجی تحریم‌ها خواهیم بود. مذاکرات «آلما آتی ۲» در تاریخ ۱۶ فروردین ۹۲ برگزار شد. در حالی که ایران در آستانه انتخابات ریاست جمهوری بود و مشخص بود که ۱+۵ منتظر دولت جدید خواهد بود... بنابراین روندی که غرب طی آن به پذیرش حداقلی خواسته‌ها ایران رضا داده بود و نشانه‌های آن به‌طور صریح در نشست استانبول ۲ که در ۲۶ و ۲۷ فروردین ۹۱ برگزار آشکار گردیده بود با پایان دولت دهم به دولت یازدهم منتقل شد (همان).

مذاکرات در دولت یازدهم و بیانیه ژنو

در جریان سفر حسن روحانی به سازمان ملل برای شرکت در مجمع عمومی سالانه سازمان ملل متحد، مذاکرات مقدماتی در حاشیه این نشست، با گروه غربی انجام شد که زمینه گفتگوهای جدید را بانام- ژنو ۴ در مهر ۹۲ آماده کرد. اهداف توافق ژنو ۶ عبارت بود از رسیدن به یک راه حل جامع مورد توافق و بلندمدت و تضمین برنامه کاملاً صلح آمیز هسته‌ای ایران. اصول کلی آن عبارت بود از: تضمین ایران برای دنبال نکردن دستیابی یا گسترش سلاح هسته‌ای (تحت هیچ شرایطی)؛ بهره‌گیری از انرژی هسته‌ای برای اهداف صلح آمیز بر اساس مواد مرتبط در معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای و با رعایت تعهدات خود بر طبق معاهده (NPT)؛ این راه حل جامع، ایران را قادر خواهد ساخت تا به طور کامل از حق خود برای داشتن انرژی هسته‌ای برای مقاصد صلح آمیز تحت بندهای مربوطه در NPT و در مطابقت با وظایفی که در این بندها برای او برشمرده شده برخوردار شود؛ این راه حل جامع شامل یک برنامه غنی‌سازی تعریف شده از سوی دو طرف خواهد بود که در آن محدودیت‌های عملی و اقداماتی برای شفاف‌سازی گنجانده می‌شود تا بدین طریق ماهیت صلح آمیز برنامه تضمین گردد؛ تا زمانی که همه آن مورد توافق قرار نگرفته، معنی آن این است که هیچ توافقی صورت نگرفته است.

مهم‌ترین امتیازات برای ایران در توافق ژنو عبارت بود از عدم تحریم جدید تا شش ماه، تعلیق تحریم فلزات قیمتی، آزادی بخشی از دارایی‌های بلوکه شده، لغو تحریم‌های صنایع خودروسازی و صادرات محصولات پتروشیمی و... ایران در مقابل می‌بایست نیمی از اورانیوم موجود غنی شده ۲۰ درصد را به صورت اکسید ۲۰ درصد برای تولید سوخت راکتور تحقیقاتی تهران ذخیره نماید. برای این دوره ۶ ماهه، اورانیوم را به سطح بالاتر از ۵ درصد غنی‌سازی نکند. تأسیسات سوخت هسته‌ای نظیر، فردو و یا راکتور اراک را

گسترش ندهد و تأسیساتی جدید ایجاد نکند. اجازه بازرسی‌های روزانه و بدون محدودیت به آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در همه سطوح از معادن تا کارگاه‌ها را بدهد و... پس از توافق ژنو مذاکرات در اسفند ۹۲ و سپس در تاریخ آبان ۹۳ در عمان برگزار شد. این مذاکرات فشرده از یک سو به توافق نهایی منجر نشد اما زمینه را برای تمدید بیانیه ژنو آماده کرد تا سرانجام به بیانیه لوزان سوئیس منجر شد و در نهایت آن نیز به توافق ۲۴ تیرماه ۹۴ زیر عنوان بیانیه اقدام مشترک که به اختصار «برجام» نام گرفت منجر شد. (همان)

برنامه جامعه اقدام مشترک^۱ (برجام)

اردیبهشت و خرداد ۹۴ مذاکرات پشت سر هم و بافاصله‌های اندک ادامه یافت و سرانجام مذاکرات وین ۹ با حدود ۱۵ روز دیرتر از ضرب‌الاجلی که پیش‌تر تا ۱۱ تیر تعیین شده بود با ۱+۵ در هتل کوبرک آغاز شد. سرانجام جمع‌بندی مذاکرات وین روز سه‌شنبه ۲۳ تیرماه منتشر شد.

نگاهی کلی به تعهدات دو طرف در برجام

در مجموع برجام در حدود ۱۶۰ صفحه با متن اصلی و ۵ ضمیمه آن تدوین شده است. در متن برجام و پیوست پنجم، ۵ مقطع زمانی برای اجرای توافق ذکر شده است. این مقاطع عبارت‌اند از: روز نهایی شدن مذاکرات، روز تصویب، روز اجرا، روز انتقالی و روز خاتمه قطعنامه شورای امنیت. ایران و ۱+۵ در هر مقطع زمانی، تکالیف و وظایفی بر عهده دارند. منظور از روز نهایی شدن مذاکرات، روزی است که گفت‌وگوهای هسته‌ای به جمع‌بندی رسید. این اتفاق در سه‌شنبه مورخ ۲۳ تیر ۹۴ در وین رخ داد و جمع‌بندی گفت‌وگوها رسماً اعلام شد؛ و مقرر بود پس از روز جمع‌بندی مذاکرات، شورای امنیت باید در قطعنامه‌ای برجام را تأیید کند. مشخصات این قطعنامه در بند ن مقدمه برجام آمده

^۱ - برنامه جامع اقدام مشترک، نام بیانیه یا توافقی بود که بین ایران و غرب در دولت دکتر حسن روحانی برای حل مسائل هسته‌ای منعقد شد و اختصاراً «برجام» نام گرفت.

است. بر اساس این بند «قطعنامه شورای امنیت، از روز اجرا، تمامی قطعنامه‌های قبلی لغو کرده و برخی محدودیت‌های خاص و خاتمه بررسی موضوع هسته‌ای ایران توسط شورای امنیت سازمان ملل ۱۰ سال پس از روز توافق برجام را مقرر خواهد نمود.» پیش‌نویس این قطعنامه توسط آمریکا ارائه و روز بعد در شورای امنیت تصویب شد.

مکانیسم بازگشت تحریم‌ها

در پاراگراف ۱۲ این قطعنامه بندی گنجانده شد که سازوکار بازگشت تحریم‌ها را توضیح می‌داد. این بند که مبتنی بر بند ۳۶ و ۳۷ برجام نگاشته شد، توضیح می‌داد که در صورت کشیده شدن اختلاف ایران و ۱+۵ به شورای امنیت، این شورا ظرف ۳۰ روز پس از دریافت ابلاغیه کشور شاکمی مبنی بر «عدم پایبندی اساسی» طرف مقابل، باید «ادامه لغو تحریم‌های ایران» را به رأی بگذارد. بنابراین در این حالت اگر آمریکا یا هر یک از اعضای دائم شورای امنیت (یعنی انگلیس، فرانسه، چین یا روسیه) بخواهند تحریم‌ها علیه ایران بازگردد، می‌توانند با استفاده از حق وتو، مانع تصویب قطعنامه گفته‌شده با مضمون ادامه لغو تحریم‌ها شده و موجب شوند که قطعنامه‌های پیشین و تحریم‌های مربوطه به صورت خودکار «از نیمه‌شب سی‌امین روز» به طور کامل احیا شوند. به این ترتیب اگر یکی از اعضای دائم شورای امنیت بخواهد، می‌تواند ظرف ۶۵ روز، موجب بازگشت تحریم‌ها علیه ایران شود.

مطابق بند ۱۴ پیوست ۵، وقتی ایران تعهدات خود را انجام داد و آژانس آن‌ها را راستی آزمایی کرد، روز اجرا آغاز خواهد شد. در این بند آمده است: «روز اجرا، متعاقب اجرای اقدامات مرتبط هسته‌ای ایران مندرج در بند ۱۵ و به نحو راستی آزمایی شده توسط آژانس و هم‌زمان با اتخاذ اقدامات مندرج در بندهای ۱۶ و ۱۷ توسط گروه ۱+۵ و وقوع اقدامات مندرج در بند ۱۸ در سطح سازمان ملل متحد طبق قطعنامه شورای امنیت سازمان ملل متحد خواهد بود» منظور جملات فوق از اقدامات مرتبط هسته‌ای ایران، تعهدات ۱۱ گانه‌ای است که ایران باید در حوزه‌های مهمی چون سطح و ظرفیت غنی‌سازی، اراک،

فردو، ذخایر اورانیوم و ... انجام دهد. گذشت ۸ سال از تاریخ «روز تصویب» یا گزارش دبیر کل آژانس بین‌المللی انرژی اتمی مبنی بر اینکه آژانس به «نتیجه‌گیری گسترده‌تر» رسیده است که کلیه مواد هسته‌ای در ایران در فعالیت‌های صلح‌آمیز قرار دارند «روز انتقالی» نام گرفت (همان). روز خاتمه قطعنامه شورای امنیت نیز بر اساس بندهای ۲۳ و ۲۴ پیوست ۵ روزی است که مفاد و تدابیر تحمیل شده در قطعنامه شورای امنیت خاتمه خواهد یافت و شورای امنیت دیگر به موضوع برنامه هسته‌ای ایران رسیدگی نخواهد کرد. براین اساس می‌توان گفت، ایران در تاریخ روز خاتمه به‌طور کامل از ذیل فصل هفتم منشور سازمان ملل خارج خواهد شد. البته همان‌طور که در بند ۲۴ آمده این امر منوط به این است که برجام به‌طور کامل اجرا شود و تحریم‌های شورای امنیت طی سال‌های اجرای برجام علیه ایران بازنگردد.

تحلیل برجام بر اساس تئوری بازدارندگی

واقع‌گرایان معتقدند جامعه داخلی کشورها تحت امر یک قدرت برتر (دولت) قرار دارد. این قدرت برتر عالی‌ترین مرجع اقتدار و سیاست‌گذاری داخلی است. همین بازیگر مقتدر در عرصه داخلی، بازیگر اصلی صحنه بین‌المللی نیز هست این دیدگاه نسبت به دولت موجب شده تا واقع‌گرایان دولت را مرجع امنیت ملی بدانند (عباسی شوازی، ۱۳۹۵: ۸۰) با توجه به جایگاه ویژه دولت در عرصه داخلی و هم در عرصه سیاست خارجی تحولات هسته‌ای تأثیری مستقیم بر دولت جمهوری اسلامی ایران و امنیت ملی کشور دارد (همان: ۷۵)؛ بنابراین از ابعاد و جنبه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و امنیتی باید مورد توجه قرار گیرد.

در مورد جنبه امنیتی برجام موضوع تأثیر برجام بر قدرت بازدارندگی ایران مطرح است. در واقع، برخی معتقدند که طرف مقابل بر اساس مفاد برجام درصدد کاهش قدرت بازدارندگی ایران در سایر عرصه‌ها است. یکی از دلایل اساسی اتحادیه اروپا در مخالفت با برنامه هسته‌ای ایران بر اساس دیدگاه‌های فرهنگی تمدنی (جلوگیری از جنگ

تمدن‌ها) و ایران هراسی و اسلام هراسی قابل تحلیل است (خوش‌اندام، ۱۳۶۸: ۶۸). روح حاکم بر توافق هسته‌ای از نظر قدرت‌های غربی این بود که بتوانند ضمن مقابله با توان بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران در غرب آسیا و خلیج فارس، رفتار سیاسی ایران را در سطح منطقه به سمت «نرمالیزه شدن» سوق دهند (کوشکی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۷۲) و در واقع از نظر آمریکای‌ها برجام زمینه‌ها و بستر مناسبی را ایجاد می‌کند تا مسائل و بحران‌های منطقه‌ای مانند عراق سوریه یمن و بحرین و سایر موضوعات دیگر را در دستور مذاکرات با ایران قرار دهند و از این رهگذر نهایتاً ایران را به انعطاف درباره مواضع خود یا عقب‌نشینی از آن‌ها در منطقه وادار کنند (همان: ۳۷۳). مقامات غربی بارها به این نکته اشاره کرده‌اند که صنعت هسته‌ای مشکل اصلی آن‌ها نیست. جرج فریدمن مدیر کل آژانس اطلاعات و مراقبت‌های راهبری آمریکا می‌گوید که مشکل ما با ایران بر سر فعالیت‌های هسته‌ای این کشور نیست بلکه مشکل آن است که ایران نشان داده است بدون حمایت آمریکا و حتی در حال درگیری با آمریکا، می‌توان بزرگ‌ترین قدرت فناوری و نظامی منطقه بود این پدیده ایران را به الگویی برای کشورهای اسلامی تبدیل کرده است (همان).

از این رو برجام را نمی‌توان صرفاً یک توافق اقتصادی و سیاسی دانست بلکه از نظر غرب توافقی بود که همه جنبه‌های سیاسی، اقتصادی، اعتقادی، نظامی و ژئوپلیتیکی را توأمان شامل می‌شد. جمهوری اسلامی ایران به این توافق به‌عنوان مدخلی برای رفع اتهامات و لغو تحریم‌ها می‌نگریست و غرب آن را فرصتی برای کند کردن روند توسعه در ایران و مقدمه‌ای برای محدود کردن توان دفاعی ایران و دامنه نفوذ ایران در منطقه می‌دانست.

برجام و اصول بازدارندگی

در ادامه به بررسی و تطبیق برجام با اصول اصلی بازدارندگی یعنی قابلیت، اعتبار؛ ارتباط و ثبات می‌پردازیم.

۱- قابلیت

تأمین توان بازدارندگی نیازمند داشتن میزانی از توانایی‌های نظامی و فناورانه لازم است و بدون آن، رسیدن به مرحله‌ی بعدی، که اثرگذاری در ذهن و باور طرف مقابل است، میسر نخواهد بود (لطیفان ب، ۱۳۷۶: ۲۱۴). یکی از مهم‌ترین عناصر بازدارندگی موضوع قابلیت است. قابلیت، یعنی اینکه نیروی بازدارنده باید قادر باشد در صورت لزوم مجازات متناسب را برای طرف مهاجم به مرحله عمل درآورد. با این نگاه برجام گرچه مستقیماً به سراغ کاهش توان و قابلیت دفاعی ایران نرفته است اما از نظر اروپا و آمریکا برجام با تحدید شدید توان هسته‌ای ایران زمینه‌ای سیاسی و روانی اجتماعی فراهم کرد. پس از اینکه ایران حتی در دولت اوباما از مزایای برجام برخوردار نشد دستگاه تبلیغی غرب بر این نکته متمرکز شد که اگر ایران از مزایای برجام برخوردار نشده به دلیل عدم تکمیل فرایند برجام است. به عبارت دیگر ایران بر اساس روح برجام عمل نکرده است (Tabnak:1397). جمع‌بندی کلی کمیسیون بررسی برجام در مجلس شورای اسلامی این بوده است که مجموعه نقاط ضعف برجام و قطعنامه ۲۲۳۱، محصول تلاش آمریکا برای تبدیل کردن برجام به ابزاری برای مهار راهبردی ایران و همچنین ایجاد زیرساختی برای نفوذ در کشور به بهانه فضای پسا برجام بوده است (گزارش کمیسیون ویژه برجام، ۱۳۹۴). بر اساس برجام ایران به مدت پنج سال حق خرید یا فروش سلاح را ندارد. در بند ۶ بخش b از کشورهای عضو خواسته شده است تا تمهیدات لازم را جهت جلوگیری از تأمین، فروش یا انتقال تسلیحات یا مواد مرتبط از خاک ایران، توسط اتباع یا کشتی‌ها و هواپیماهای تحت پرچم خود به عمل آورند. محدودیت در حوزه تسلیحات متعارف که در بند یادشده آمده در شرایطی است که در طول سال‌های اخیر تروریسم در منطقه رشد چشمگیری داشته و داعش تهدیدی جدی برای امنیت ایران به وجود آورد.

در چنین شرایطی آمریکایی‌ها با قدرت گسترده خود در نهادهای بین‌المللی نظیر شورای امنیت سازمان ملل می‌توانند با سندسازی ایران را به خرید و فروش اسلحه و تجهیزات نظامی در منطقه متهم کرده و زمینه ابر ماندن برنامه جامع اقدام مشترک را فراهم کنند. به سخن دیگر با استفاده از برجام توان دفاعی ایران یعنی (قابلیت) آن در باز دارندگی را محدود می‌کند و اگر با عدم پذیرش ایران مواجه شود حداقل مزایای برجام را از ایران دریغ خواهد کرد و از لحاظ حقوقی نیز با استناد به برجام ایران را ناقض تعهدات معرفی می‌کند؛ و در نتیجه تحریم‌های بیشتری را علیه ایران به اجرا می‌گذارد. جان کری وزیر خارجه آمریکا در نامه‌ای محرمانه به «مارکو رویو» سناتور جمهوری خواه نوشت. از آنجایی که شورای امنیت از ایران درخواست کرده تا هیچ فعالیت مرتبط با موشک‌های بالستیک انجام ندهد، بنابراین انجام چنین فعالیت‌هایی مغایر با قطعنامه شورای امنیت بوده و موضوع جدی برای بررسی در شورای امنیت سازمان ملل متحد خواهد بود. کری تأکید کرده است که قطعنامه اجازه نمی‌دهد که برنامه موشک‌های بالستیک ایران در آسایش باشد (Magiran, 1394).

اعتبار

طبق بررسی‌های انجام پذیرفته در کمیسیون ویژه برجام در مجلس تهدید ایران به تجاوز و مواجهه نظامی با آن در صورت عدم پذیرش برجام، امری بی‌اساس و بلافی آشکار بود (گزارش کمیسیون ویژه برجام، ۱۳۹۴). معیار راستی آزمایی شورای امنیت منهای ایران به معنای این است که طرف‌های غربی به خصوص آمریکایی‌ها در فرایند انجام برجام «شاک»، «متهم»، «شاهد»، «قاضی» و «داور» باشند در قطعنامه ۲۲۳۱ و نیز در بندهای ۳۶ و ۳۷ برجام تأکید شده که اگر یکی از طرف‌ها (ایران یا یک عضو ۵+۱) معتقد به عدم پایبندی طرف دیگر به تعهداتش بود، ابتدا باید این مسئله را به «گروه مشترک» اطلاع دهد و خواستار آغاز فرآیند حل اختلاف شود. در مورد کمیسیون مشترک دو نکته حائز اهمیت است؛ ترکیب اعضا و لزوم جلب رضایت طرف شاک. اکثریت این کمیسیون در

اختیار طرف مقابل بوده و به کارگیری لغت رضایت‌مندی بسیار موسع و قابل تفسیر به کاررفته و متشاکلی، باید ظرف ۳۰ روز رضایت طرف شاکی را جلب کند. در غیر این صورت مسئله به‌عنوان مصداق عدم پابندی اساسی مساوی شناخته‌شده و در عرض پنج روزه شورای امنیت سازمان ملل ارجاع می‌شود؛ و طرف غربی می‌تواند ظرف مدت کوتاهی همه تحریم‌ها را برگرداند. در قالب (اعتبار) به‌عنوان یکی از اصول بازدارندگی اراده برای مقابله با زیاده‌خواهی‌ها است.

ارتباط

سیگنال‌هایی که از طرف ایران در حین مذاکره برجام و پس‌از آن به غرب مخابره شد به‌جای ارسال نقاط قوت، به نحوی سردرگمی و مواضع متعارض را به غرب نشان می‌داد. مثلاً در حین مذاکره و هنگامی که هنوز هیچ توافقی شکل نگرفته بود بالاترین مقام تأثیرگذار در سیاست خارجی ایران گفته می‌شد که حتماً به توافق می‌رسیم. (Rouhani, 1393) کمیسیون برجام، صدور قطعنامه ۲۲۳۱ را قبل از تصویب برجام در مجلس شورای اسلامی و یا حداقل رفع موانع قانونی آن در خصوص قبول داوطلبانه پروتکل الحاقی به‌عنوان یک نقطه‌ضعف جدی در مسیر مذاکرات هسته‌ای دو سال گذشته ارزیابی کرد (گزارش کمیسیون ویژه برجام، ۱۳۹۴).

ثبات

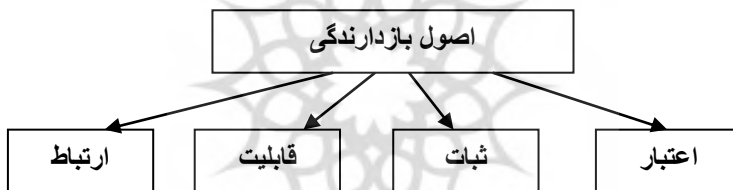
آخرین عامل مهم و تأثیرگذار در بازدارندگی عامل «ثبات» است. ثبات به این معنی است که طرفین علاوه بر این که از نظر یکدیگر آگاه می‌باشند برای مسائل کوچک و بی‌اهمیت دست به اقدامات شدید و پیش‌بینی‌نشده نمی‌زنند (امیر معینی، ۱۳۵۶: ۲۶). زیرا در صورت عدم ثبات در اراده طرفین، ممکن است گاهی اقدامات کوچک و جابجایی معمول نیروها یا آزمایش‌ها سلاح‌ها، آغاز حمله تلقی شود و بازدارندگی از بین برود؛ حال آنکه، طرف مقابل، چنین قصدی نداشته است اصل ثبات در بازدارندگی ارتباط وثیقی با (اصل وفای به عهد) دارد. از طرفی دیگر در اینجا می‌توان از ثبات تعهدات دو طرف نیز سخن گفت.

توافق برجام هیچ‌گونه ضمانت اجرائی حقوقی و قانونی به‌جز قطعنامه غیر الزام‌آور ۲۲۳۱ شورای امنیت ندارد و هر یک از اطراف توافق در هر زمان که اراده کند می‌تواند اجرای آن را متوقف ساخته و تحریم‌ها علیه ایران را بازگرداند. کما اینکه آمریکا بدون هیچ هزینه‌ای به‌راحتی از برجام خارج شد و همه تحریم‌ها را - که عملاً لغو نشده بود - بازگرداند و اروپا نیز نخواست و یا نتوانست که نه تعهدات خود را عملی کند و یا جای خالی آمریکا را در برجام پر کند. به‌عنوان مثال، علی‌رغم حذف تحریم سوئیت در مورد نهادهای خارج‌شده از لیست انسداد دارایی‌ها در روز اجرا، اما زیرساخت قانونی تحریم سوئیت تا روز انتقال - هشت سال پس از تصویب قطعنامه ۲۲۳۱ - باقی خواهد ماند و در تاریخ مذکور نیز صرفاً تعلیق - و نه لغو - خواهد شد. این بدان معناست که اضافه نمودن هر شخص حقیقی یا حقوقی به لیست انسداد دارایی‌ها در طول این زمان باعث می‌شود که به‌صورت خودکار مشمول تحریم سوئیت نیز قرار گیرد. در اینجا اگر ثبات را به معنی عمل به تعهدات معنی کنیم کارکرد آن برعکس شده و در واقع ثبات در حفظ تحریم‌ها بوده است به‌نحوی که مفهوم لغو تحریم به معنای برچیده شدن زیرساخت قانونی تحریم‌ها در برجام نبود و در تمامی موارد تحریم‌ها تعلیق و یا توقف اجرا شد و زیرساخت قانونی آن‌ها حفظ شد و این امر تأمین‌کننده هدف ذاتی ایران از مذاکرات نیست (گزارش کمیسیون ویژه برجام، ۱۳۹۴). از سوی دیگر انجام تعهدات دو طرف در برجام متناظر نبود و اقدامات طرف غربی حتی در زمینه تعلیق تحریم‌ها (نه لغو که وعده داده شده بود) به انجام تعهدات ایران و راستی آزمایشی آن از سوی آژانس موکول شد؛ در رابطه با نظارت بر انجام تعهدات طرف مقابل یعنی نظارت بر برداشته شدن تحریم‌ها، هیچ داور ثالث یا یک‌نهاد بین‌المللی ناظری تعیین نشد؛ بنابراین، علی‌رغم ۱۴ بار تأیید آژانس مبنی بر اجرای تعهدات از سوی ایران، غرب تعهدات خود را انجام نداده است.

نتیجه گیری

برنامه جامع اقدام مشترک بانام اختصاری «برجام» پس از مذاکرات طولانی در سه شنبه ۲۳ تیر ۱۳۹۴ (۱۴ ژوئیه ۲۰۱۵) در وین اتریش بین ایران، اتحادیه اروپا و گروه ۱+۵ (چین، فرانسه، روسیه، بریتانیا و آمریکا به علاوه آلمان) منعقد شد. از این رو در این مقاله تلاش نمودیم با مبنا قرار دادن تئوری بازدارندگی به عنوان چهارچوب نظری برجام را مورد ارزیابی قرار دهیم.

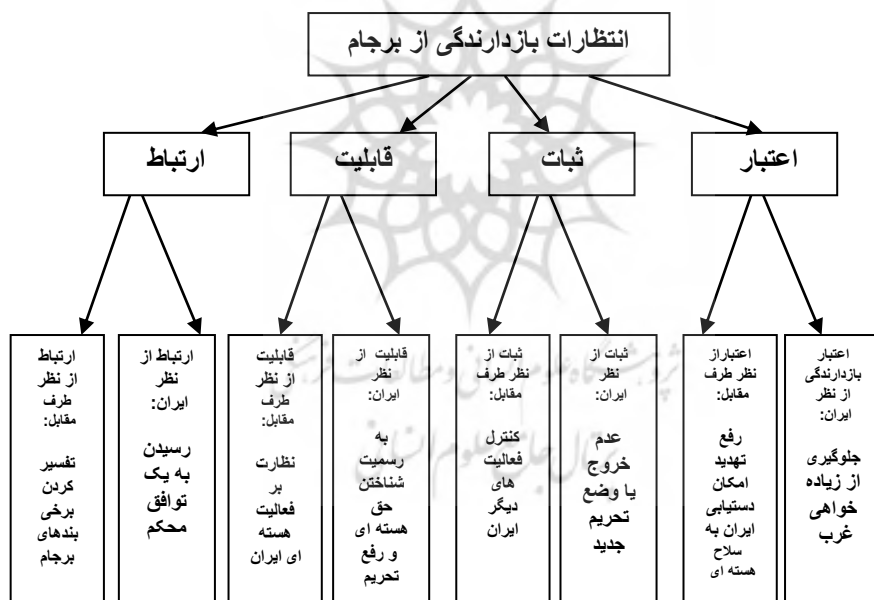
پرسش این مقاله این بود که برجام بر اساس نظریه بازدارندگی چگونه قابل تبیین است؟ برای پرداختن به این موضوع ابتدا مبنای تئوری بازدارندگی را برشمردیم و اصول چهار گانه آن را ذکر کردیم. اصول چهارگانه بازدارندگی عبارت بودند از اعتبار، ثبات، قابلیت و ارتباط.

برای تبیین پژوهش ابتدا فشرده‌ای از مبانی و اصول تئوری بازدارندگی مطرح شد و سپس روند مذاکرات منجر به برجام را بازخوانی شد. ضمن برشمردن تعهدات طرفین، معلوم شد که تعهدات و اجرای تعهدات طرفین اصولاً می‌بایست چهار اصل بازدارندگی را پوشش می‌داد با این حال هنگامی که بر عناصر اصلی بازدارندگی مانند «قابلیت» «اعتبار» «ارتباط» و «ثبات» برجام مورد ارزیابی قرار گرفت روشن شد که از لحاظ «قابلیت» برجام مستقیماً به سراغ کاهش توان و قابلیت دفاعی ایران نرفته است اما هم از نظر اروپا و هم از نظر آمریکا برجام با تحدید توان هسته‌ای ایران زمینه سیاسی، روانی و اجتماعی کاهش توان دفاعی ایران را فراهم کرده است.

بررسی شد که زیاده‌خواهی‌ها و خلف وعده‌های پیشین غرب در اجرای تعهدات خود نشان از ضعف «اعتبار» و سبب فشارهای بیشتر طرف مقابل است. درباره ارتباط به‌عنوان یکی از عناصر چهارگانه بازدارندگی با اینکه اصل و کلیت برجام پذیرفته شد ولی تفسیر خاص خود را از برخی بندهای برجام که به صنایع موشکی پرداخته شده بود داشت که غرب آن را به حساب عدم اجرای کامل برجام تفسیر کرد.

مفهوم ثبات در بازدارندگی معطوف به اراده دو طرف بازدارنده است. عنصر (ثبات) در موضوع تناظر کیفی تعهدات دو طرف نیز وجود دارد که درنهایت با تصمیم دونالد ترامپ همه تحریم‌هایی که در روی کاغذ تعلیق شده بود باز گردانیده شد.

نمودار فوق نشان میدهد که برخی انتظارات طرفین محقق نگردید و در نتیجه موجب خروج یا بدعهدی شده است.

منابع

قرآن کریم.

ازغندی، علیرضا؛ روشندل، جلیل (۱۳۷۸) مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، تهران: سمت.

آقایی، داوود (۱۳۸۹)، سازمان‌های بین‌المللی، تهران، سرای عدالت.

ام‌الیوت، جفری ورجینالد، رابرت (۱۳۷۸)، فرهنگ اصطلاحات سیاسی و استراتژیک، ترجمه میرحسین رئیس زاده، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
امیدوار نیا، محمدجواد (۱۳۸۱)، امنیت در قرن بیست و یکم، تهران، نشر دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

امیر معینی، بهروز (۱۳۵۶)، رساله دکترا، دانشگاه تهران، تهران.

بعیدی نژاد، حمید (۱۳۹۴)، گام بگام با برجام؛ از آغاز تا فرجام، تهران: نشر مخاطب.

پوراحمدی، حسین و بازوبندی، علی‌اکبر (۱۳۹۷)، تحلیل توافق هسته‌ای برجام بر اساس استعاره بازی دوسطحی، فصلنامه سیاست جهانی دوره ۷، شماره ۳ - شماره پیاپی ۲۵
صفحه ۷۹-۱۲۰

تقدیر دولت آمریکا از متصدیان توافق وین، روزنامه کیهان. شماره ۲۱۱۶۱، شنبه ۲۸ شهریور ۱۳۹۴. قابل دسترسی در

<https://www.magiran.com/article/3230742>

خروج ابهام‌برانگیز ماهواره‌های ایرانی از صف پرتاب! پایگاه خبری تابناک کد خبر:

۸۷۶۵۲۸ تاریخ انتشار: ۱۷ بهمن ۱۳۹۷ قابل دسترسی در

www.tabnak.ir/fa/news/876528/

خوش‌اندام، بهزاد (۱۳۸۶)، مدیریت بحران هسته‌ای ایران از منظر اتحادیه اروپا و گزینه

نهایی جمهوری اسلامی ایران، پژوهشنامه روابط بین‌الملل بهار شماره ویژه ص ۶۸

صفحه ۵۱-۷۲

رحیمی روشن، حسن (۱۳۹۵)، سیاست و دفاع در ایران معاصر «بررسی تطبیقی عملکرد رهبری سیاسی در جنگ‌های معاصر ایران و پیامدها» همدان، انتشارات سپهر دانش. رضایی پیش رباط، صالح (۱۳۹۶)، دسترسی آژانس به مراکز نظامی از منظر حقوق بین‌الملل (با تأکید بر برجام) فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۷۶ صفحه ۶۵ - ۸ زاهدی، نسا و امینی، سعید (۱۳۹۵)، تأثیر برجام بر همکاری‌های امنیتی اتحادیه اروپا و ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ششم، شماره، ۲۰، صفحه ۳۵-۵۰

سیف زاده، حسین (۱۳۷۹)، نظریه‌پردازی در روابط بین‌الملل، چاپ دوم، انتشارات سمت.

عباسی، فریدون (۱۳۹۴)، تحلیل توافق وین، گفتگو با پایگاه خبری رجا نیوز، قابل دسترسی در: <http://www.rajanews.com/news/217610>

عزتی، عزت‌الله (۱۳۷۳)، ژئواستراتژی، تهران، انتشارات سمت. عسگر خانی، ابو محمد (۱۳۸۳)، رژیم‌های بین‌المللی، تهران موسسه فرهنگی و مطالعات تحقیقاتی بین‌المللی ابرار معاصر ایران.

عنایت، حمید (۱۳۷۷)، بنیاد فلسفه سیاسی در غرب، تهران، انتشارات زمستان. کارل دوویچ (۱۳۷۵)، نظریه‌های روابط بین‌الملل، ترجمه وحید بزرگی، تهران، جهاد دانشگاهی.

کالین، گری (۱۳۷۸)، سلاح جنگ‌افروز نیست، ترجمه احمد علیخانی، تهران، انتشارات قومس.

کالینز، جان ام (۱۳۷۰)، استراتژی بزرگ (اصول و رویه‌ها)، ترجمه کورش بایندر، تهران دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه.

کوشکی، محمدصادق و دیگران (۱۳۹۸)، خروج امریکا از برجام و مقابله با راهبرد بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران، پژوهش‌های سیاست اسلامی، شماره ۱۵، صفحه ۳۲۲-۳۴۸

کولایی، الهه؛ سلطانی نژاد، محمد (۱۳۹۳)، مذاکرات هسته‌ای و منازعه ایران و امریکا: کنکاشی در نظریه بلوغ منازعه فصلنامه روابط خارجی سال ششم زمستان شماره ۴، صفحه ۹۷-۱۲۶

گزارش کمیسیون ویژه برجام تاریخ انتشار: ۱۲ مهر ۱۳۹۴ / کد مطلب: ۲۹۹۳۲۸ قابل دسترسی در:

www.old.alef.ir/vdcauonua49noe1.k5k4.html?299328/

لطفیان، محمود (۱۳۷۶)، استراتژی و روش‌های برنامه‌ریزی استراتژیک، تهران، موسسه - ی چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.

لطفیان ب، سعیده (۱۳۷۶)، بازدارندگی باج‌گیری هسته‌ای و جنگ، نظریه‌های مختلف گسترش و به‌کارگیری تسلیحات اتمی، روزنامه اطلاعات، ۱۲/۵/۱۳۷۶.

لین کریستوفر و دیگران (۱۳۸۳)، سنجش قدرت ملی در عصر فرا صنعتی، تهران، ترجمه و نشر موسسه ابرار.

مطهری مرتضی (۱۳۷۰)، اسلام و مقتضیات زمان، جلد دوم، تهران، انتشارات صدرا.

ممتاز، جمشید (۱۳۷۷)، حقوق بین‌الملل و سلاح‌های کشتار جمعی، ترجمه امیرحسین رنجبران، تهران، نشر دادگستر.

نقیب‌زاده، احمد (۱۳۷۳)، نظریه‌های کلان در روابط بین‌الملل، تهران، انتشارات قومس.

همراهی اوپاما باجان کری در جشن وزارت خارجه به مناسبت پیروزی در برجام، خبرگزاری فارس تاریخ انتشار ۲۷ ۹۴/۶/ قابل دسترسی در:

farsnews.com/news/13940627000165

Alexander, G. and Smoke R. (1974). Deterrence in America foreign policy theory and practice. New York Columbia university.

- Long, D. (1991) j.A Hobson and idealism in international Relations.
Review of international studies londn.
- Garnham, D (1996) Deterrence essentials Keys to controlling an
adversary,s behavior.Abu Dhabi;Emirate center for Strategic
studies and Research

